نياز احمد ڀٽو

ڊاڪٽر خادم منگيءَ جي شاعري جو مختصر جائزو

Analyical Study of the Poetry of Doctor Khadim Mangi

ABSTRACT:

Poetry is the representation of senses and spirits and every poet is the representative of one's own age. Poetry is the source which makes the events immortal. Such a job of immortalization has been performed by Dr. Khadim Mangi, who has not left any aspect of life either it is love or beauty, from injustice to human being to the pain of a peasant. Love of motherland to problems faced by the family members one, who has been to foreign. Above all, he is a representative poet of Universal brotherhood, while keeping caste, color, creed and religion aside.

While going through the poetry of Dr. Khadim Mangi, it seems that he has not only struggled for the humanity of whole world, but he explains their cheers and sorrows, pains and pleasures, and paints the beauty of nature in his verses.

But the most highlighting and the most dominant quality of work of Dr. Khadim Mangi is Beauty of Nature, which he has nicely depicted in his Ghazals, poems, songs and a pure Sindhi genre Waii وائي).

ڊاڪٽر خادم منگي جو پورو نالو خادم علي ولد خالق ڏنو ذات منگي، جمڻ جو هنڌ ڳوٺ دودو ڏيٿو، تعلقو ڳڙهي ياسين، ضلعو شڪارپور آهي. جمڻ جي تاريخ 15 اپريل 1969ع بروز خميس آهي. پرائمري تعليم گورنمينٽ پرائمري اسڪول ڳوٺ دودو ڏيٿو جي قابل استاد غلام رسول سومرو وٽان حاصل ڪري، مئٽرڪ 1984ع ۾ هاءِ اسڪول ڳڙهي ياسين مان هڪ هم ڪلاسي هندو، دل گهرئي دوست موهن سان ساڳي بئنچ تي ويهي حاصل ڪيائين.

1986ع ۾ گورنمينٽ ڊگري ڪاليج سکر مان انٽر پاس ڪري1987ع ۾ چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج (موجوده شهيد بينظير ڀٽو ميڊيڪل يونيورسٽي) لاڙڪاڻي ۾ ڊاڪٽري پڙهڻ ويو، 1996ع ۾ سرڪاري ڊاڪٽر جي ڪميشن جو امتحان پاس ڪري، مدئجي اسپتال ۾ نوڪري ڪيائين، جتان پوءِ بدلي ڪري

ڪيس غلام محمد مهر ميڊيڪل ڪاليج سکر ۾ ڊمانسٽريٽر طور مقرر ڪيو ويو، جتي اڄڪلهه پاڻ پيٿالاجي پڙهائڻ جا فرض سرانجام ڏئي رهيا آهن. گڏوگڏ شاهه عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور مان 2015ع ۾ مائڪرو بائلاجي ۾ ايم فل فرسٽ ڊويزن ۾ پاس ڪئي اٿائين.

ادبي ڪيتر ۾ سندس شاعري جا ٻه مجموعا شايع ٿيا آهن. پهريون ”پرهه باڪون ڪيون“ 2005ع ۾ سنڌي ادبي سنگت سکر پاران ڇپيو، جنهن جي ارپنا ۾ لکيل آهي تہ:

”ارپيان ٿو نيلسن منڊيلا جهڙي هر قوم پرست رهنما کي جيڪو پنهنجي ذاتي مفادن کان وڌيڪ اجتماعي قومي مفادن کي ترجيح ڏي ٿو ۽ ارون ڌتيءَ راءِ جهڙي هر قلمڪار کي جيڪو تخليقون سرجڻ سان گڏوگڏ ڊيمن جي اڏاوت خلاف جنگ ۾ شامل هجي“. (1)

شاعريءَ جي هن ڪتاب کي 2005 ع ۾ سنڌي ادبي سنگت سنڌ پاران مجتا طور شاعريءَ جو بهترين ايوارڊ ملي چڪو آهي. هن مجموعي ۾ غزلن جو تعداد 49، وايون 15، نظم 20، گيت 6، هائيڪا 50، چوسٽا 24، دوها 14 ۽ 10 ڏيڍوٽا شامل آهن. سندس شاعري جو ٻيو مجموعو”کهنبا ڪنديس ڪپڙا“ جاڳرتا فورم سکر پاران 2010ع ۾ ڇپرايو ويو، جنهن جي شروعات ۾ ئي پاڻ لکن ٿا:

”موت تي مان مرڻ کان پوءِ لکندس، في الحال جيئرو آهيان زندگيءَ تي چو نہ لکان“. (2)

ان جو مهاڳ، عابد ڪاظمي لکيو آهي. شاعري جي هن مجموعي ۾ غزلن جو تعداد 60، وايون 24، نظم 7، آزاد نظم 2، نثري نظم 12، ترائيل 20، گيت 10، پنجڪڙا 18، چوسٽا 20، ترويئيون 30، هائيڪا 38، ٽيڙو 12، نولڪا 4، بيت 35 ۽ 29 ڏيڍوٽا شامل اٿس. ڪيس بهترين شاعري پڙهڻ تي 2011ع ۾ بيدل ايوارڊ بہ ملي چڪو آهي. ترقي پسند مصنفين پاڪستان پاران فيض احمد فيض جي 120 هين سالگرهہ جي تقريب سڀ کان پهرين ترتيب ڏيڻ تي ڪيس ”نشان فيض“ جي اعزاز سان پڻ نوازيو ويو آهي.

”هر ماڻهو جمڻ کان ئي فرد ٿئي ٿو، پر جڏهن هو سماج ۽ معاشري سان سلهاڙجي وڃي ٿو تہ پوءِ ئي هو شخص ٿئي ٿو“. (3)

هڪ شاعر پنهنجي سماج سان ٻه سلهاڙيل رهي ٿو ۽ پنهنجي شاعري ذريعي پنهنجي سماج ۽ ان جي ڏتڙيل ماڻهن کي ڪيئن ٿو آٿت ڏئي ۽ ڪيئن ٿو انهن جي جذبن جي ترجماني ڪري، ڪيئن ٿو انهن جي ڏکن، ڏولاون، اُهنجن ۽ زخمن تي پنهنجي شاعري جا پها رکي، جيڪي ڪيس معاشري جون بيحسون يا وقت جي حڪمرانن يا سامراجي قوتن يا سرمائيدار ۽ زردار گڏ ٿي مظلوم طبقي تي جيڪو ڏاڍ ۽ جبر ڪن ٿا انهن لاءِ ڊاڪٽر صاحب هيئن ٿو مظلوم ۽ مزدور طبقي کي گڏ رهڻ جي اپيل ڪري:

هي مردار زردار سردار گڏ
ٿيو مزدور هاري ۽ نادار گڏ.
(4)

ها سيٺيو، وڏيرو ٻه پائر سڳا
هو مزدور، هاري سجاڻي پيو.
(5)

بدامني، گُهٽ، ٻاٽ اوندهه مان نڪرڻ لاءِ اجهو هيئن ٿو لکي:

اسان جو جذهن گيت گندرف ۾ گونجيو
ته ماحول سارو عطر واس ٿي ويو. (6)

سڪيءَ جي ڳڻن جي ڳاڙهاڻ ڪان هٽي ڪري هر شاعر پنهنجي ڌرتيءَ، ٻوليءَ ۽ ان جي سونهن جي ڳالهه ضرور ڪندو آهي. ڊاڪٽر صاحب هيئن ٿو ڪري:

مونکي ڌرتي ڏي رڳو، بس ڪافي آ
سج ڪڻ تون، چنڊ، سارو آسمان
(7)

هو صوفي سچو هو ۽ سنڌي هيو
جو ڌرتيءَ جي خاطر هو گهاٽي پيو
(8)

جيڪو جيجل سنڌ کي ساري منهنجو ياءُ
جيڪو سنڌي ٻول اچاري، منهنجو ياءُ
(9)

شاعر تي اهم فرض ۾ اهو فرض بہ عائد ٿئي ٿو تہ جتي هو ٻوليءَ جي بقا ۽ واڌ ويجهہ لاءِ لکي، جتي هو ڌرتي جي امن، پيار بابت لکي، اتي اتان جي رهندڙ مزدور طبقي لاءِ بہ ضرور پاڻ پتوڙي. انهن جي جذبن جي ترجماني ڪري انهن کي پنهنجو ياءُ سمجهي جيئن دنيا جي ٻين شاعرن، مزدور طبقي لاءِ لکيو آهي، پنهنجي پٽ ڏٺي هيئن لکيو آهي:

مٽن ٽبڪ ٽبڪڙا، چڪندڙا اڄن
ڪُڙيون ڪيهہ پڪليون، پگهر سر پيرن
ايءُ وڙ ويڙهيچن، مون لوڏيائي لکيو
(10)

اڄ آڱڙيا آئيا، ساهوڪي سڄاڻ
لاهيندا موريانڻ، رڪ ڪريندا پڌرو
(11)

ڊاڪٽر صاحب اڄها مزدور پورهيت جي ڳالهہ هيئن ٿو ڪري ۽ پورهئي کي ڪيترو نہ شانائتي نموني بيان ڪيو اٿس.

مون پڇيو مزدور کان، ڇا حال آ
هن چيو، جيئڻ ٿيو جنجال آ
زندگي دکندي رهي سگريٽ جان
۽ ڦلو تي جڻ چٽيو هر سال آ.
(12)

جو داڻن کي چاٽيءَ مان چاڙي پيو
سو مانيءَ جي معنيٰ بہ جاڻي پيو
ها روشن انهيءَ جون ڏهہ ئي آڱريون
هو نابين ڪرسي جو واڻي پيو. (13)

ڊاڪٽر صاحب ادبي حوالي سان ڏاڍو شاهوڪار رهيو آهي. سندس والد صاحب خالق ڏنو منگي بہ باقائده ڪو سگهڙ تہ ڪونہ هو، البت عام سگهڙ جيتري ڄاڻ ضرور هئس.

ڊاڪٽر صاحب چوي ٿو تہ: ”منهنجي سنڌي ٻوليءَ جي اچارن ۽ ان جي صحيح تلفظ ۾ بابي جو گهڻو هٿ رهيو آهي“.

(ڊاڪٽر خادم منگيءَ کان 12 اپريل 2016ع بروز اڱارو بوقت 8:30 وڳي رات سندس ڪلينڪ (حسنين ڪلينڪ بهار ڪالوني سکر) ۾ روبرو ورتل انٽرويو).

ڊاڪٽر صاحب وڌيڪ ٻڌائي ٿو تہ: سندس سئوٽ شمس الدين جنهن کي اکين جي ڪجهہ اهڙي بيماري هئي جي ڪيس رات جو ڪجهہ نظر نہ ايندو هو، هو سارو ڏينهن شاهہ جو رسالو پيو پڙهندو هو ۽ ان مان بيت پيو ياد ڪندو هو ۽ رات جو مونکي گهرائي چوندو هو تہ منهنجا شاهہ جا ياد ڪيل بيت ٻڌ ۽ ايئن هو ويندو هو شاهہ جا بيت ٻڌائيندو ۽ انهن جي تشريح ڪندو.

اهڙي ريت هن جا بيت ٻڌندي ٻڌندي منهنجي بہ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي سان محبت ۽ عقيدت ٿيندي وئي ۽ گهڻائي بيت مون کي بہ ياد ٿي ويا. جنهن مان اڪثر شاهہ صاحب جا بيت منهنجا ان دور جا ياد ٿيل آهن، پر جن بيتن منهنجي ذهن تي نقش چٽيا سي هينئينءَ ريت آهن.

منجهان منهنجي روح، جي وڃي ساجن وسري
تہ مرُ لڳي لُوهہ، ٽر ٻاٻيهو ٿي مران
(14)

اکيون علي الصباح، دوس ديکڻ آئيون،
ايندِيون ارداس ۾، ٻي نہ ڪنديون ڪاهہ،
رچينديون ري پاهہ، پرچينديون پرينءَ کي.
(15)

ڊاڪٽر صاحب ادبي سنگت جي پهرين ميمبرشپ چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج لاڙڪاڻي ۾ ان وقت جي سنڌي ادبي سنگت جي سيڪريٽري، ڊاڪٽر ضمير ڦل صاحب کان ورتي، جتي ويس ادبي دوست وڌندا تان جو وڃي ڪامريڊ سوڀي گيانچنداڻي سان ملاقاتن ۽ رهاڻين تائين پهتا، جنهن ۾ انور پيرزادو، ڊاڪٽر ضمير ڦل، ڊاڪٽر اعجاز انڙ، ڊاڪٽر اعجاز سمون ۽ ڪجهہ ٻين ساٿين سان رهيا. پهرئين شاعري جي مجموعي ”پرهہ ٻاڪون ڪيون“ جو مهاڳ بہ لکيو اٿس تہ ايئن ويا شاعري جي معراج کي ڇهندا. وري جو هائوس جاب لاءِ ڪراچي ويا تہ اتي بہ پنهنجا هم خيال دوست ناهي ورتائين، جن ۾ رئوف نظاماڻي، جان خاصخيلي، تاجل بيوس، ڊاڪٽر شمس سومرو اظهر ٻانيڻ ڳڻائي ٿو.

هن وقت بہ دوستن جي حوالي سان ڏاڍو شاهوڪار آهي، جيڪو مون مٿي بہ ذڪر ڪيو آهي، جنهن ۾ سنڌ جا مشهور شاعر ڊاڪٽر ادل سومروصاحب، اياز گل صاحب، فيض سومرو (جاڳرتا فورم جو موجوده سيڪريٽري) ڪامريڊ ضياءُ ڀٽي، نعيم ڀٽي، نعيم شيخ، بشير سميجو، ڊاڪٽر غلام رسول گهمرو، ڪامريڊ مالڪ ڪوسو، سچل ڀٽي (رشيد ڀٽي جو پٽ) ۽ نور چنا ڪي بہ پنهنجو ويجهو دوست سمجهي ٿو.

ڊاڪٽر صاحب جي شاعري ۾ دوستيءَ جو ذڪر پهرين بہ ڪري آيا آهيون، پر ڪٿي ڪٿي انسان دوستيءَ ۾ دوکو بہ کائي ٿو ۽ تڙپي پئي ٿو، پوءِ اهو شاعر آهي تہ ان جو ذڪر ضرور پنهنجي شاعري ۾ ڪندو، جيئن ڊاڪٽر صاحب ڪري ٿو:

ڪو خنجر لڳي ٿو، مڙي ٿا نهاريون
غدارن جي معني اسان کان پڇي ڪو
(16)

چون ٿا تہ ماڻهن جي مجلس هئي ڪا
ڏٺا مون سمورا ها بي جان بوتا
(17)

شاعر ڌرتيءَ ۽ ٻوليءَ جا رکوالا، سماج ۾ معاشري جا رهبر، محبت ۽ امن جا سفير ۽ عشق جا علمبردار ٿيندا آهن. دنيا جي هر شاعر ان حوالي سان پنهنجو پنهنجو وارو وڄايو ۽ پنهنجو پنهنجو ڏڪ ڏسيو آهي. ايئن ئي ڊاڪٽر خادم منگي پنهنجي شاعري ۾ عشق ۽ محبت، فراق ۽ وصال، شڪوي ۽ شڪايت، حسن ۽ جمال، طلب ۽ تقاضا، ڪاميابي ۽ ناڪاميابي، اميد ۽ نااميد ڪانسواءِ روشن مستقبل جون راهون بہ ڏيکاري ٿو. پاڻ سان گڏ گورن ۽ ڪارن کي بہ گڏ ڪرڻ جي ڳالهہ ڪري دنيا جي سيني شاعرن لاءِ چوي ٿو تہ:

اسين شاعر رڳو ناهيون
اسين تاريخ ٿا ناهيون
سرن جي سرگمن تي ٿا
نون نسلن کي جهومايون
(18)

هر شاعر محبتن جو سفير ٿئي ٿو ۽ پنهنجي شاعري ذريعي سونهن جي تعريف ۽ واکاڻ ڪرڻ کان رهيو ڪين رهي. هي شاعر بہ حسن، پيار محبت ۽ سونهن جي تعريف هيئن ٿو ڪري:

ڪا نشاني سونهن جي انسان ۾
مور جو جڻ ڪنپ آ قرآن ۾ (19)

رڳو سونهن تنهنجي سڄي ڪائنات
ٻيا سونهن وارا سڄو ڪوڙ آ
ستارن جي جهر مر تي تون آ منٺي
اها ڪير ڏارا سڄو ڪوڙ آ
(20)

وَني برسات جو ٿر تي، پٿن ۾ ساهه پئجي ويو
لکيو مون سونهن تي جنهن پل، سٽن ۾ ساهه پئجي ويو.
(21)

اي البيلي !توسان هڪڙو پل ڇا گهاري آيو هان!
تنهنجي اکين ۾ مان پنهنجي دل وساري آيو هان.
(22)

سونهن جي موضوع تي ئي گفتگو
ڳالهه آخر پنهنجي نيڻن تي ئي ڪئي. (23)

دوستي ۽ عشق:

ڊاڪٽر خادم منگي ڪي ننڍپڻ يعني ميٽرڪ واري دوستي هميشه ياد رهجي وئي جنهن لاءِ هن سڄو سارو نظم سرجي ڇڏيو آهي. هن جي ننڍپڻ جو دوست موهن جيڪو هن وقت انجنيئر آهي. تازو هندن سان ٿيل ڏاڍاين ۽ ناانصافين جي ڪري سنڌ ڇڏي وڃي رهيو هو ته ڊاڪٽر ڪيس ٻانهن کان پڪڙي پاڪر پائي سنڌ نه ڇڏڻ جي، نظم جي صورت ۾ وينتي ڪئي ۽ موٽ ۾ موهن به ٻه چار لڙڪ لاڙي سنڌ نه ڇڏڻ جو وچن ڪيو.

جنهن لاءِ ئي شايد مشهور ڏاهي لارڊ ڪفوڪا چيو آهي ته: ”سچي محبت هڪ ناياب شيءِ آهي پر سچي دوستي ان کان به وڌيڪ ناياب آهي“. (24)

ها! ڊاڪٽر دغا به ڪائي ٿو ۽ چوي ٿو ته ”منهنجا رب! انهن کان پناهه ڏي جيڪي انسان دوستي جي پرچار ڪن ٿا ۽ دوستي ۾ دغا ڪن ٿا“ پر ڊاڪٽر خادم وري هيئن ٿو چوي:

اسان کان جنهن به مٽايو آ منهن زماني ۾
يقين ڪر ته اهو شخص بي وڙو هوندو.
(25)

يارن سان نڀايان ڪي،
ڳٽيان ويساھ گهاتين کي. (26)

بس پوءِ ته سنڌ جي مشهور شاعر اياز گل جي هيٺين سٽن جيان:

فرض پنهنجو ادا ڪندو رهي ٿو،
دوست آهي، دغا ڪندو ٿو رهي.
(27)

آسڪر وائلڊ چوي ٿو ته ”مان پنهنجي دوستن ۾ حسن تلاش ڪندو آهيان، واقفڪارن ۾ اخلاق ۽ دشمنن ۾ دماغ“. (28)

ڊاڪٽر خادم به انهن سٽن جيان پنهنجي انهن دوستن سان پيو سلهاڙيو اچي، پر جيڪي دوست ساڻس واقعي وفادار رهن ٿا، موت ۾ هي به انهن سان با وفا رهندو پيو اچي. جيئن پاڻ مٿي موهن جو ذڪر ڪيوسين، هاڻ اچو ته ان نظم کي پڙهون:

موهن! منهنجا ياءُ
سنڌ نه ڇڏجانءِ تون
سنڌ اسان جي ماءُ
سنڌ نه ڇڏجانءِ تون (29)

ول ڊيورانٽ جو خيال آهي ته ”عشق انساني زندگيءَ جي سمورن تجربن مان دلچسپ تجربو آهي.“ (30)

سنڌ جو هي شاعر به عشق ڪري ٿو، پر هي عشق حاصل کان وڌيڪ ترجيح ڏئي ٿو عشق لاحاصل کي، جنهن لاءِ سڄو سارو هڪ خوبصورت نظم سرجي ٿو، جنهن لاءِ هو چوي ٿو ته، اسان لئه عشق ئي سرمايو آ. اچو ته ڏسون نظم ”عشق لاحاصل“:

اسان جو عشق لا حاصل
اسان لئه هيءُ سرمايو
جلا بخشي ويو جيءَ کي
انهي ئي روح گرمايو
(31)

گيت:

”هي لفظ سنسڪرت جي گيہ مان نڪتو آهي جنهن جي معنيٰ آهي ڳائڻ، گيت ۾ شاعر عورت جي زباني درد ۽ فراق جا پرسوز نغما ڳائيندو آهي“. (32)

ڊاڪٽر صاحب بہ گيت ۾ مڪمل طور عورت جي جذبن، دانهن، حسرتن، اميدن، بي قرارين، انتظارين ڪانسواءِ انهن جي خوشين، ٽهڪن، مرڪن، رنگن ۽ خوشبوئن جو ذڪر ڪري ٿو ۽ اڄ جي عورت جي ڪيفيت کي محسوس ڪري انهن جذبن جي ترجماني پڻ ڪئي آهي. ڪانڌ کي هيئن چوي ٿي:

ڪرڙ جي ڏار مان چاڻ ڏيلهون پڪا
او پڪا! او پڪا! ڏينهن لاٿئہ يڪا
(33)

جنهن ۾ ٻهراڙيءَ جي پسمنظر، ماحول، رسم رواج ۽ اتي محنت مشقت جي بہ خبر پوي ٿي تہ ٻهراڙيءَ جون عورتون رڳو محبوب ۽ ڪانڌ جي اوسيئڙي ۾ نہ پر پنهنجي ڪم ڪار سان بہ سلهاڙيل آهن تہ محبوب يا ڪانڌ جي اچڻ جي اوسيئڙي ۾ بہ آهن. ان اوسيئڙي ۾ حسرتون بہ آهن اميد بہ آهي، بي قرار بہ آهي تہ انتظار بہ آهي.

ڪُنڊيءَ تي پرت پريان ٿي
۽ تو کي ياد ڪريان ٿي
سڄو ڏينهن ڏيان ڏريان ٿي
۽ تو کي ياد ڪريان ٿي

(34)

وائي:

دانهن، درد، فراق، هجر، ڏک وارن جذبن جي اظهار لاءِ لکي ويندي آهي، پر ايڪيهين صدي جي واين ۾ مٿين جذبن کان علاوه ٻيا موضوع جهڙوڪ: بک، بدامني، بي روزگاري، معاشرتي حالتن جي عڪاسي ۽ محبوب جي بي رخين، بي واجبين کان علاوه ڪلاسڪ ۽ جديد وائي ۾ تصوف جا رنگ بہ شامل ڪيا ويا آهن.

اهڙي ئي هڪ وائي ڊاڪٽر صاحب جي آهي، جنهن ۾ هو ٻڪئي ٻار لاءِ پنهنجي دل کي چنڊ ٻڻائي ان جي تڪميل لاءِ ماني ٻڻجي ٻڪئي ٻار جي پنڊي ۾ لهڻ جي ڳالهہ هيئن ڪري ٿو:

مهيني مهيني ٿهي چو ڍهان،
چنڊ سوچي پيو.
بکئي ٻار جي شل پنڊيءَ تي لهان،
چنڊ سوچي پيو. (35)

هي هڪ ٻي وائي ڏسو:

رنگ برنگي ٿهڪ،
پوپٽ جا انداز،
اڏري ڪاڏي تا وڃن.
(36)

آزاد نظم:

”انگريزي ۾ هن کي ورسز چيو ويندو آهي، آزاد نظم ۾ نہ صرف قافيي جي آزادي هوندي آهي پر وزن ۾ بہ آزادي آهي. ايئن نہ آهي تہ وزن رکڻو ئي نہ آهي“. (37)

اهڙي طرح ڊاڪٽر صاحب بہ هيٺين موضوعن سان آزاد نظم لکيا آهن:

فنا، بقا، التجا، نيرن، سلسلو، اخبار، روشنيءَ جي پنڌ ۾، منهنجو ديس، نرم دل، خمار، اي ڪامورا، ويڪ اينڊ، خبر، چنڊ جو چولو ۽ نرواڻ.

سلسلو برف سمنڊ جي محبوبا آهي
پر سمنڊ کان برف کي وڇڙي صديون ٿيون آهن
(38)

اهڙي طرح، ڊاڪٽر صاحب شاعريءَ جي هيٺين صنفن تي پڻ سٺي نموني لکيو آهي. ترائيل، پنجڪڙا، چوسٽا، تروينيون، نولڪا، هائيڪا، ٽيڙو، بيت ۽ ڏيڍوٽا. ڊاڪٽر خادم منگيءَ جي شاعري جي ٻنهي مجموعن جي مطالعي کان پوءِ چئي سگهجي ٿو تہ اڳتي ايندڙ نوجوان پڙهندڙن، شاعرن ۽ اسڪالرز کي تحقيق جون نيون راهون ملي سگهن ٿيون ۽ ڊاڪٽر خادم منگيءَ جي تخليق تي تحقيق جوڳو ڪم ڪري سگهجي ٿو.

حوالا:

(1) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2005ع، ”پرھ باکون ڪييون“، سکر، سنڌي ادبي سنگت، ص 1

(2) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2010ع، ”کهنبا ڪنديس ڪپڙا“، سکر، جاڳرتا فورم، ص 1

(3) ٻوهيو، الهداد، ڊاڪٽر، 2009ع، ”سنڌي ٻوليءَ جو سماجي ڪارج“، ڄامشورو، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، ص: 38

(4) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2010ع، ”کهنبا ڪنديس ڪپڙا“، سکر، جاڳرتا فورم، ص 50

(5) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2005ع، ”پرھ باکون ڪييون“، سکر، سنڌي ادبي سنگت، ص 23

(6) ايضاً .... ص 61

(7) ايضاً .... ص 60

(8) ايضاً .... ص 23

(9) ايضاً .... ص 26

(10) آڏواڻي، ڪلياڻ، 1993ع، ”شاھ جو رسالو“، ڪنڊيارو، روشني پبليڪيشن، داستان7، سُر مارئي، ص: 285

(11) آڏواڻي، ڪلياڻ، 1993ع، ”شاھ جو رسالو“، ڪنڊيارو، روشني پبليڪيشن، داستان3، سُر يمن ڪلياڻ، ص: 19

(12) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2010ع، ”کهنبا ڪنديس ڪپڙا“، سکر، جاڳرتا فورم، ص 42

(13) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2005ع، ”پرھ باکون ڪييون“، سکر، سنڌي ادبي سنگت، ص 23

(14) آڏواڻي، ڪلياڻ، 1993ع، ”شاھ جو رسالو“، ڪنڊيارو، روشني پبليڪيشن، داستان2، سُر حُسيني، ص: 203

(15) آڏواڻي، ڪلياڻ، 1993ع، ”شاھ جو رسالو“، ڪنڊيارو، روشني پبليڪيشن، داستان2، سُر آسا، ص: 357

(16) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2010ع، ”کهنبا ڪنديس ڪپڙا“، سکر، جاڳرتا فورم، ص 21

(17) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2005ع، ”پرھ باکون ڪييون“، سکر، سنڌي ادبي سنگت، ص 42

(18) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2010ع، ”کهنبا ڪنديس ڪپڙا“، سکر، جاڳرتا فورم، ص 108

(19) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2005ع، ”پرھ باکون ڪييون“، سکر، سنڌي ادبي سنگت، ص 19

(20) ايضاً .... ص 24

(21) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2010ع، ”کهنبا کنديس ڪپڙا“، سکر، جاڳرتا فورم، ص 19

(22) ايضاً .... ص 30

(23) ايضاً .... ص 26

(24) منگي،نبي بخش، استاد، 2006ع، ”ڀڪندڙ ٻول“،ڪراچي،سنڌيڪا اڪيڊمي،ص 111

(25) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2010ع، ”کهنبا کنديس ڪپڙا“، سکر، جاڳرتا فورم، ص 25

(26) ايضاً .... ص 74

(27) اياز گل، ”ڏک جي نہ پڇاڻي آ“،

(28) منگي، نبي بخش، استاد، 2006ع، ”ڀڪندڙ ٻول“، ڪراچي،سنڌيڪا اڪيڊمي،ص 110

(29) رسالو، ”هفتيوار ڪاوش مئگزين“، 2012ع، 12آگسٽ، حيدرآباد، ص

(30) منگي، نبي بخش، استاد، 2006ع، ”ڀڪندڙ ٻول“، ڪراچي،سنڌيڪا اڪيڊمي،ص 187

(31) رسالو، ماهوار ”پرک“، 2012، مارچ، ڪراچي، ص 23

(32) سنڌي، ميمڻ، عبدالمجيد، ڊاڪٽر، 2012ع، ”سنڌي ادب جو تاريخي جائزو“ ڪنديارو، روشني پبليڪيشن، ص 221

(33) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2010ع، ”کهنبا کنديس ڪپڙا“، سکر، جاڳرتا فورم، ص 147

(34) ايضاً .... ص 148

(35) ايضاً .... ص 81

(36) ايضاً .... ص 98

(37) سنڌي، ميمڻ، عبدالمجيد، ڊاڪٽر، 2012ع، ”سنڌي ادب جو تاريخي جائزو“ ڪنديارو، روشني پبليڪيشن، ص 232-231

(38) منگي، خادم، ڊاڪٽر، 2010ع، ”کهنبا کنديس ڪپڙا“، سکر، جاڳرتا فورم، ص 122